

Lalə Malik qızı Bayramova
Gəncə Dövlət Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı
<https://orcid.org/0009-0001-1273-1869>
E-mail: lala.bayramova2013@mail.ru
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).38-42](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).38-42)

İDRAKİ MARAQLARIN İNTEQRASIYAEDİCİ TƏLİMLƏ BAĞLILIĞININ PSIXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ

Лала Малик гызы Байрамова
диссертант по программе доктора философии
Гянджинского Государственного Университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ СВЯЗИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ С ИНТЕГРАТИВНЫМ ОБУЧЕНИЕМ

Lala Malik Bayramova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
of Ganja State University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE CONNECTION OF COGNITIVE INTERESTS WITH INTEGRATIVE LEARNING

Xülasə. Tədqiqatdan aydın oldu ki, bir sıra tədqiqatçılar marağı sintetik təhsil kimi təqdim edirlər. Yəni, maraqları tələbatlarla bağlı fərdi təhsil kimi xarakterizə edirlər. Onlar marağı ayrıca proses deyil, intellektual, emosional və könüllü xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən bir sintetik təhsil olduğunu qeyd edirlər.

Tədqiqatın nəticəsində o da aydın oldu ki, pedaqoji və psixoloji nəzəriyyədə idraki maraq və fəaliyyət həm şərtidir, həm də kiçikyaşlı məktəblinin dünyəvi məlumat əldə etməsi üçün bir vasitədir. Ona səmərəli təlim və şəxsi inkişaf üçün bir vasitə kimi baxılır. Burada maraq, hər hansı bir fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsini təmin edən bir aparıcı motiv, stimül kimi təhlil edilir. İşin əsas kontekstində bu nəticələr kiçikyaşlı məktəblilərin idraki fəallığını nəzərə almağın yollarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: idraki maraq, idraki fəallıq, təlim və şəxsi inkişaf, kiçikyaşlı məktəbli, idrak tələbatları, sintetik təhsil

Аннотация. В статье показало, что ряд исследователей представляют интерес как синтетическое образование. То есть они характеризуют его как индивидуальное образование, связывая интерес с потребностями. Они отмечают, что интерес - это не отдельный процесс, а синтетическое образование, сочетающее в себе интеллектуальные, эмоциональные и добровольные особенности.

В результате исследования также стало ясно, что в педагогической и психологической теории познавательный интерес и активность являются одновременно и условием, и средством приобретения младшим школьником жизненных знаний. Его рассматривают как средство эффективного обучения и личностного развития. Здесь интерес анализируется как движущий мотив, стимул, обеспечивающий успешное осуществление какой-либо деятельности. В основном контексте работы эти результаты позволяют определить пути рассмотрения познавательной активности младших школьников.

Ключевые слова: познавательный интерес, познавательная активность, обучение и личное развитие, школьники младшего возраста, познавательные потребности, синтетическое образование.

Abstract. The study showed that a number of researchers are interested in synthetic formation. That is, they characterize it as an individual formation, linking interest with needs. They note that interest is not a separate process, but a synthetic formation that combines intellectual, emotional and voluntary features.

As a result of the study, it also became clear that in pedagogical and psychological theory, cognitive interest and activity are both a condition and a means of acquiring life knowledge by a primary school student. It is considered as a tool for effective learning and personal development. Here, interest is analyzed as a driving motive, an incentive that ensures the successful implementation of any activity. In the main context of the work, these results allow us to determine the ways of considering the cognitive activity of primary school students.

Key words: *cognitive interest, cognitive activity, learning and personal development, primary school students, cognitive needs, synthetic formation.*

Hazırkı dövrdə ümumtəhsil proqramının strukturunda dəyişikliklərlə bağlı ibtidai təhsil müddətində uşaqlarda idrak maraqlarının və fəallığının formalaşması məsələsi xüsusi kəskinliklə ortaya çıxır. Problemin ədəbiyyatda qoyulduğu araşdırılarkən məlum oldu ki, “maraq” anlayışı fəlsəfi, sosioloji, psixoloji və pedaqoji elmlər baxımından tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif prizmalardan şərh edilmişdir. Bir sıra tədqiqatçılar idraki marağı sintetik təhsil kimi təqdim edirlər. Ə.Ə. Əlizadə, Ə.İ. Qədirov, S.L. Rubinşteyn, V.N. Myasişev, A.N. Leontyev və digər tədqiqatçılar maraqları tələbatlarla bağlı fərdi təhsil kimi xarakterizə etmişlər. Onlar marağı ayrıca proses deyil, intellektual, emosional və könüllü xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən bir sintetik təhsil olduğunu qeyd edirlər. Onlar idraki maraqların yalnız toplu halında, tam şəkildə yarandığını, formalaşdığını söyləyir, və iddia edirlər ki, emosional amil cismnin cəlbədiciliyini, intellektual və iradi xüsusiyyətlər isə idrak istiqamətini, idraki aktivliyi müəyyənləşdirir.

Eyni mövqedən çıxış edən L.A. Qordon [5] idraki marağı obyektiv reallığı əks etdirən və ona münasibətimizi ifadə edən mürəkkəb dinamik bir hadisə hesab edir. O, yazır: “İdraki marağın spesifikliyi ondan ibarətdir ki, o, tərkibində müxtəlif zehni prosesləri cəmləşdirən sintetik psixoloji prosesdir. Yalnız intellektual, emosional və iradi elementlərin bir-birinə sıx əlaqəsində spesifik psixoloji proses kimi maraq yaranır” [5, s.140].

Q.İ. Şukina [11] maraqdan danışarkən, bunun bir neçə komponenti özündə birləşdirən sintetik təhsil olduğunu təxmin edir:

1. Müxtəlif tərəflərdən obyektin dərk olunmasına yönəldilən intellektual komponent.

2. Obyektə müsbət emosional münasibətin təzahürü ilə xarakterizə olunan emosional komponent.

3. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün obyektə diqqətin cəmlənməsi dərəcəsi ilə bağlı olan iradi komponent.

Beləliklə, marağın intellektual, iradi və emosional komponentləri onun ayrı-ayrı hissələri deyil, bir-biri ilə bağlı olan tamsıdır, vahiddir. Beləliklə, maraq şəxsin daxili psixi proseslərinin intellektual və emosional - iradi inkişafı ilə bağlı olan mürəkkəb polistruktur təhsildir. Bu şəxsin obyektiv münasibətlərini əks etdirir və onun sonrakı həyatı prosesində formalaşır.

Lakin idraki marağın təbiətini, onun yaranma mexanizmini dərk etmək bir maraq kimi idraki tələbatların təzahürü ilə bağlıdır. S.İ. Ojeqovun lüğətində qeyd olunur ki, hər hansı bir, hətta zəruri olmayan xırdalıqlara diqqəti yönəltmək – maraqdır, eyni zamanda “öyrənmək cəhdi, yeni bir şey görmək istəyi, nəyəsə ciddi meyllənmək də – maraqdır. Körpənin yeni bilik əldə etməyə meylliliyi, cəhd etməyi də - maraqdır” [7, s.335].

“XIX əsrin ikinci və XX əsrin birinci yarısı SSRİ xalqlarının məktəb tarixi və pedaqoji düşüncələri haqqında öçerklər”də [8] tədqiq olunan problemlə bağlı K.D. Uşinski və V.F. Odoyevskinin fikirləri diqqəti daha çox cəlb edir. Marağın inkişafının psixoloji müşahidələri nəticəsində, onlar, həvəslə maraq arasında üzvu əlaqə olduğu qənaətinə gəlirlər. Marağın psixoloji əsaslandırmasını, V.F. Odoyevski anadangəlmə fikir nəzəriyyəsindən irəli gələn təbii fəlsəfədə axtarırdı. Onun fikrincə, maraq, subyekt tərəfindən anadangəlmə ideyaların (tam olmayan biliklərin) dərk olunması və onların ətraf gerçəklikdə insanın iradi istəklərindən yaranan və inkişaf edən tələbatların bir formasıdır.

Beləliklə, müəyyən olunur ki, həvəs, yaranan suallar ətraf mühitdə tədricən uşağın zehni fəaliyyətini maraq dairəsinə yönəldəcək bir oriyentir rolunu oynayır və tədricən marağa çevrilir. Bilgi həvəsi – marağın ilkin əsası, rüşeymi, təkanvericisi, başlanğıc mövqeyidir. Lakin, K.D. Uşinskinin fikrincə, uşaqların suallarına cavab verməklə onların bilgi həvəsini əgər qane etməsəniz, o, böyüyərək marağa çevrilməyəcək, yalnız “mənavi boşluq”un yaranmasına səbəb

olacaqdır [8, s. 68]. Bu keçid prosesi təhsil və tərbiyə yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Bu məsələ ilə bağlı İ.M. Çvetkovun “Maraq və şagirddə onun inkişaf dinamikası” əsərində [10] qeyd olunur ki, uşağın idrak təzahürlərinin başlanğıc mərhələsi olaraq maraqlardan öncə həvəs gəlir. Bu, onunla xarakterizə olunur ki, mövcud istiqamətin obyektini əşyanın daxili məzmunu deyil, xarici fəaliyyəti təşkil edir. Həvəs daha parlaq hissdır, məsələn, uşaqlarda erkən baş qaldıran yanımcıllıq, ürək yanğısı kimi. Maraqlar – daha çox “intellektual, məqsədyönlü və daha obyektivdir və buna görə də şəxsiyyətin təfəkkürünün daha mükəmməl bir səviyyəsidir” [10, s.201].

R.İ. Əliyev də öz növbəsində həvəs və marağın emosiya tərkibinə görə fərqli olduğuna diqqət yetirir: həvəs – ümumi duyğularla, məsələn, zövq, öyrənmə sevinci, təəccüblənmə və s., maraqlar isə – xüsusi duyğularla, məsələn, həyəcan, heyranlıq, şövq və s. xarakterizə olunur [2, s.64].

Marağın sonrakı anlamı bizi “fəallıq” anlayışına aparır, bu isə idraki tələbatların təzahürü və inkişafında ilk addım olmaqla böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoji lüğətdə bu anlayış belə müəyyən edilir: “fəallıq – insanın dünyaya fəal münasibətində, bəşəriyyətin tarixi təcrübəsinin öyrənilməsinə əsaslanan maddi və mənəvi mühitdə ictimai cəhətdən əhəmiyyətli dəyişikliklər etmək qabiliyyətində; yaradıcı fəaliyyətində, iradi hərəkətlərində, ünsiyyətində özünü büruzə verir. Ətraf mühitin və tərbiyənin təsiri altında formalaşır” [9, s.5].

S.İ. Ojeqovun lüğətində “fəallıq” anlamı şərh edilsə də, məna baxımından yaxın sözlər verilib, məsələn “aktivləşdirmək” – fəallığa həvəs oymaq, yaradıcılığı gücləndirmək, canlandırmaq; “fəal” – yaradıcı, enerjili, inkişaf edən deməkdir [7, s.4].

Şəxsiyyətin fəallığı – insanın maddi və mənəvi mədəniyyət sərvətlərinin mənimsənilməsi əsasında qurulan yaradıcılıq işlərində, iradi hərəkətlərdə, ünsiyyətlərdə sosial cəhətdən əhəmiyyətli dəyişikliklər etmək bacarığıdır.

M.İ. Lisina “Uşağın ünsiyyəti, şəxsiyyəti və psixikası” əsərində fəallığın bir neçə növünü təsvir edir: psixi fəallıq, zehni fəallıq, intellektual fəallıq. Bizi uşağın ətraf mühit ilə tanışlığı zamanı onlardakı idrak fəallığı maraqlandırır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu anlam fərqli şərh

olunur. Uşağın ətraf mühitdə yaşamağı və alışmağı üçün idrak fəallığını inkişaf etdirmək lazımdır. İdrak fəallığının köməyi ilə uşaq inkişaf edir, “iradi hərəkət edir” [6, s.27].

A.N. Abbasov və H.Ə. Əlizadəyə görə, fəallıq anlayışı idrak, tədqiqat, ünsiyyət kimi fəaliyyətlərlə əlaqəlidir. Fəallıq – fəaliyyətə hazırlıqdır, fəaliyyətdən öncə gələn və onu yaradan haldır. Təşəbbüs fəaliyyətin bir variantıdır, onun yüksək səviyyəsinin təzahürüdür. Fəallıq fəaliyyətin müxtəlif növlərində özünü büruzə verir: təhsil, əmək və s. Hər bir fəaliyyət növünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır [1, s.159-162].

R.İ. Əliyev isə yazır: “Fəaliyyət – insanın özünü və dünyanı tanımağa və dəyişdirməyə yönəlmiş psixi fəallıq formasıdır. Fəaliyyət daha kiçik hissələrdən – hərəkətlərdən ibarətdir. Fəaliyyət məqsəd, motiv, metod, şərt, nəticədən ibarətdir” [2, s.56]. Yalnız səmərəli fəaliyyətdə emosional reaksiya və fəallıq maraqla çevrilir.

Fəaliyyət yalnız insana xas olan, dünyanı və insanın özünü tanımasına və dəyişdirməsinə yönəlmiş spesifik bir fəaliyyətdir. Fəaliyyət bir insanın fəallığıdır – ehtiyacını ödəməyə yönəlmiş hərəkətlərinin sistemidir. Eyni zamanda uşağa ətraf mühiti dərk etmək və özünü də bu mühitin bir hissəsi olmaq imkanı verən şərt və vasitədir.

Maraqlar probleminin araşdırılması zamanı yeni və daha vacib fikirlərə A.İ. Anastayevin elmi araşdırmalarında da rast gəlirik. O, uşaqların maraqlar dairəsinə müraciət edərək, bu fenomenin inkişaf etdirməyin zəruriliyini xüsusi qeyd edir [4, s.11]. Maraqları “canlı, həyəcanlı bir gözəlmə hissi, bir insanın əşyaları və hadisələri bilmək istəyi” olaraq təyin edirdi. “Didaktik katexizis” əsərində o yazırdı: “... maraqlar mürəkkəb psixoloji aktlardır, onların tərkibinə şübhəsiz ki, ilk növbədə əqli və ya idraki qüvvələrin fəaliyyəti daxildir; ikincisi, aktiv diqqətin lazım olduğu hallarda maraqlar iradənin fəaliyyəti ilə müəyyən edilir, üçüncüsü, hisslərin daim iştirakını tələb edir və bir insanın düşünməyə təşəbbüsü və rəğbəti olmadıqda qeyri-mümkündür; maraqlar hissə hakim qüvvədir, ağıl ikinci yeri tutur, iradə isə sonuncudur” [4, s.12].

N.K. Postnikovaya görə, maraqlar – naməlum olanların kəşfinə yönəlmiş idrak fəaliyyətidir. Bu fikrin davamı olaraq, Ə.Ə. Qədirov və N.Ə. Xəlilovun ifadəsinə diqqət yetiririk: “Maraqlar insan fəaliyyətinin aparıcı stimulu hesab

edə bilərik. Maraq sayəsində biz subyekt və obyekt arasındakı qarşılıqlı təsir proseslərinə, fəaliyyət mexanizminə daxil olub, onlara daxil-dən baxa bilirik” [3, s.183].

N.Q. Morozova “Ailədə uşaqların idraki maraqlarının tərbiyəsi” işində müxtəlif maraqların olduğunu vurğulayır və göstərir ki, əgər – uşaqlarda elmə, texnologiyaya, sənətə, idmana maraq inkişaf edirsə, onda buna, insan fəaliyyətinin bu növləri barədə daha çox məlumat əldə etmək istəyi də və bu fəaliyyətlə məşğul olarkən sevinc həyəcanı da qoşulur. M.F. Belyayev isə müəyyənləşdirdiyi bir neçə maraq qrupunun təsnifatını verir: məzmununa görə (elmi, estetik, texniki, oyunlu və s.), dərinliyinə görə (səthi, dərin), həcminə görə (geniş, dar). Ən əhəmiyyətli, fikrimizcə, maraqların bu üç növüdür: səthi, dərin və geniş.

Səthi maraqlar fəaliyyətdəki xarici məmnunluq üçün yönəldilmişdir, insanın həyatında, fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynamır və demək olar ki, həmişə izsiz keçir.

Dərin maraqlar, A.Q. Kovalyovun fikrincə, insanın psixi həyatında mühüm rol oynayır. Həyatın bütün sahələrini əhatə edən hadisələrin mahiyyətinə nüfuz etmək istəyi ilə xarakterizə olunur.

Geniş maraqlar yönəldiləcək obyektlərin sayı ilə xarakterizə olunur. Geniş maraqların inkişaf etdirilməsinin vacibliyi barədə Ə.Ə. Əlizadə də yazaraq, vurğulamışdır ki, yalnız geniş və çox-cəhətli maraqlar psixoloji inkişafın tam əsasıdır.

N.G. Morozova bu məsələyə müraciət edərək maraqların genişliyindəki genetik dəyişikliyi bir piramida və ya konusla müqayisə edir. Uşaq nə qədər kiçik olarsa, maraqlar da o qədər geniş olmalıdır, çünki o, ətraf mühit haqqında parlaq və canlı təəssüratları təmin edir və gələcək bilik sistemini əldə etmək üçün bünövrədir. L.S. Slavina biliklərin mənimsənilməsində təlim və idrak maraqlarının inkişafının prioritet olduğunu müəyyən etmişdir.

Beləliklə, yuxarıda apardığımız təhlilləri ümumiləşdirərək, biz “idraki maraq” anlayışının mahiyyətinin aşağıdakı aspektlərdən ibarət olduğu qənaətinə gəlirik:

- idraki maraq idrak tələbatlarının təzahür formalarından biridir;

- idraki maraq şəxsiyyətin istiqamətini təmin edir, öyrənmək cəhdləri ilə xarakterizə olunur;

- intellektual, emosional və iradi xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur;

- həvəs idraki marağın inkişafı üçün mahiyyət daşıyır, o idrak tələbatlarının təzahürünün ilkin mərhələsi hesab edilə bilər;

- idraki maraq “fəallıq” anlayışı ilə sıx bağlıdır və uşaqlarda idrak fəallığının formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Onların arasında qarşılıqlı asılılıq vardır.

Onu da qeyd edək ki, idraki fəaliyyət həm şərtidir, həm də uşağa dünyəvi məlumat əldə etmək üçün bir vasitədir. Ona səmərəli təlim və şəxsi inkişaf üçün bir vasitə kimi də baxmaq olar. Burada idraki maraq, hər hansı bir fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsini təmin edən aparıcı motiv, stimül kimi təhlil edilir. İşin əsas kontekstində bu nəticələr kiçikyaşlı məktəblilərin idraki fəallığını nəzərə almağın yollarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Problemin aktuallığı. İdrak marağına əqli fəaliyyətin əsas motivi kimi baxılır. İdrak prosesinə hadisələrin mahiyyətinə daxil olmaq, şüurda səbəb-nəticə əlaqəsini, qanunauyğunluq və ziddiyyətləri əks etdirmək səciyyəvidir. Bu məsələlərin həlli idrak maraqları formalaşdırılmadan mümkün deyildir, o, idrak fəaliyyətinin inkişafının əsası, onun meydana gəlməsi motivi, həmçinin uşaqlarda idrak tələbatlarının təzahürünün ən yüksək formasıdır. Onun aşağı səviyyədə inkişafı uşağın məktəbdə geri qalmasına, idrak fəallığının azalmasına, təlimdə motivasiyanın tamamilə yoxluğuna gətirib çıxarır.

Problemin elmi-nəzəri yeniliyi. İdraki inkişafın müxtəlif mərhələlərində kiçik məktəbyaşlı uşaqların idrak fəallığının səciyyəsi müəyyən olundu ki, onun da meydana gəlməsi qeyri-bərabərliklə bağlı olduğundan bu, kiçik məktəbyaşlı uşaqlarda idrak fəallığının formalaşdırılmasına fənlərarası integrasiyanın müsbət təsiri olduğunu sübut edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti idrak maraqlarının formalaşdırılması prosesinə pedaqoji rəhbərlik proqramının işlənilib hazırlanmasından, bu işin praktik icra mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsindən, təhsil münasibətlərinin bütün iştirakçılarının fəal idrak mövqelərinin inkişafına yönəlmiş problemlə-axtarıcı, tədqiqatçılıq forma, metod və vasitələrindən ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N. Pedagogika: Dərslük / A.N. Abbasov, H.Ə. Əlizadə. – Bakı: Mütərcim, 2024. – 400s.
2. Əliyev, R.İ. Şəxsiyyət psixologiyası / R.İ. Əliyev, G.B. Əliyeva. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2010. – 144 s.

3. Qədirov ,Ə.Ə. Yaş psixologiyası / Ə.Ə. Qədirov, N.Ə. Xəlilov.– Gəncə, 1999. – 342 s.
4. Анастасиев А.И. Дидактический катехизис / А.И. Анастасиев. – Казань: Типо-литография Казаньского Университета, 2020. – 16 с.
5. Гордон Л.А. Психология и педагогика интереса / Л.А. Гордон. – Киев, 1940 – 348 с.
6. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / под ред. АГ. Рузской. – М.: Институт Практической Психологии, 1997. – 384 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. В 4 томах. Т.1. М.: Русский язык, 1991. – с. 335.
8. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. 2-я половина XIX в. и первая половина XX в. / под ред. А.И. Пускунова. . – М.: Просвещение, 1973. – 345 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь: слов / под ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – с. 108.
- 10.Цветков И.М. Интерес и динамика его развития у учащихся // Ученые записки Ярославского пед. ин-та. – 1994. – Вып. 1. – с. 188 – 212.
- 11.Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. – М.: Педагогика. 1971. – 352 с.

Redaksiyaya daxil olub: 28.01.2025